

Група 201

Історія України

Урок 25 Початок перебудови в СРСР.

Історія України В.Власов, С.Кульчицький

Параграф 17 ст.142-149 опрацювати

Письмово ст. 149 завдання 1-3 в конспекті записати

<https://naurok.com.ua/prezentaciya-perebudova-v-srsr-ta-ukra-ni-91640.html>

Перебудова - термін, що ввійшов у широке вживання у середині 1980-х рр. Політика перебудови, почата частиною керівництва КПРС на чолі з генеральним секретарем ЦК партії М. С. Горбачовим, привела до значних змін у житті країни й миру в цілому (гласність, політичний плюралізм, закінчення "холодної війни" та ін.) До кінця 80-х – початку 90-х рр. у результаті суперечливості й непослідовності в здійсненні перебудови відбулося загострення кризи в усіх сферах життя суспільства, що завершилося розпадом СРСР у серпні-грудні 1991 р.

У лютому 1986 р. XXVII з'їзд КПРС прийняв нову редакцію Програми партії, з якої убрали завдання побудови комунізму, проголосивши курс на вдосконалення соціалізму. Саме тоді М. С. Горбачов висунув два принципово нових політичних гасла – гласність і широка демократія. Іншими словами, реформи вирішено було починати не з економічного базису, а з політичної надбудови.

Основними досягненнями політики гласності стали: ліквідація "білих плям" в історії СРСР; повернення з небуття дискредитованих в 30–70-і роки імен багатьох політичних і культурних діячів, заборонених літературних творів, кінофільмів, наукових і публіцистичних праць; ослаблення цензури; розгортання дискусій навколо ключових проблем суспільного, соціального, політичного й духовного розвитку; ламання старих пропагандистських стереотипів і ідеологічних міфів; поява ідейного плюралізму, розмаїтості думок; падіння "залізної завіси" і можливість діалогу з країнами Заходу; поліпшення радянсько-американських відносин.

Гострі публіцистичні твори з'явилися на сторінках таких видань, як "Московські новини", "Вогник", "Новий світ", "Прапор", "Жовтень", "Питання історії", "Літературна Україна", "Жовтень" і т. д. Люди зі здивуванням дізнавалися про раніше сховані від них факти минулого, пов'язані з революцією й Громадянською війною 1917–1920 р., непом, політикою колективізації й індустріалізації, голодоморами, сталінськими репресіями 30-х років, Великою Вітчизняною війною, "хрущовською відлигою", дисидентами й брежнєвським "застоем".

Протягом лише тільки 1986 р. газети й журнали придбали 14 млн. нових читачів. Природно, політика гласності викликала різку політизацію громадян і зростання ідеологічної поляризації. У дискусіях на сторінках друкованих видань, на радіо й телебаченні переважали не наукові аргументи, а емоції й ідеологічні пристрасті. При цьому комуністична ідеологія стала піддаватися відкритим нападкам з боку її опонентів, у самій партії почався період "розброду й хитань". Плюралізм думок зайшов у суперечність із існуючою тоталітарною системою, назріла необхідність у радикальній політичній реформі.

Біда М. Горбачова в тому, що йому не вдалося знайти адекватну концепцію переходу від тоталітаризму до демократії. Англійський дослідник Арчі Браун пише: у тому вигляді, в якому Радянський Союз існував до початку перебудови, він міг продовжувати функціонувати лише в тоталітарному режимі. Оскільки тоталітарна система за своєю природою не піддається реформуванню, перехід радянського суспільства до демократії, безперечно, мав привести до дезінтеграції останньої "імперії".

Оголосивши про впровадження демократичних принципів і норм на початку 1985 року, М. Горбачов намагався їх послабити після 1988 року, коли радянське суспільство реально почало демократизуватися. Тобто **головною проблемою М. Горбачова** на шляху до втілення теоретичного курсу перебудови в практику радянського життя **було небажання впроваджувати оголошені принципи демократизації та гласності в повному обсязі.** Вони були обмежені зростанням його монополії на владу. Свідченням цього є його обрання на такі посади (кожну наступну він обіймав, не складаючи повноважень попередньої): Голова Президії ВР СРСР (1 жовтня 1988 року), Голова ВР СРСР (9 червня 1989 року), Президент СРСР (14 березня 1990 року).

Водночас це ще не означає, що М. Горбачов хотів стати авторитарним правителем (диктатором), адже не було втілено принципів правління, притаманних авторитарному режимові. Зрештою, диктатори, що приходять до влади, не починають із демократичних реформ, тобто зі спроб правового обмеження своєї досі необмеженої влади. М. Горбачов двічі довів, що не прагне авторитаризму: вперше, коли взяв курс на демократизацію СРСР, удруге – поступившись владою, коли помітив, що суспільство прагне іншого правління, і таке реально існує й може бути дієвим.

Слушно стверджувати, що **головною проблемою перебудови була партія, КПРС.** Розрахунок на те, що вона стане авангардом перебудови, не виправдався. Її здатність до "само-реформування" виявилася ілюзією. Це з'ясувалося досить рано. Тому вже в січні 1987 року відбувся пленум ЦК, присвячений кадровим питанням, а в лютому наступного року – пленум стосовно ідеології. У міру того, як демократизація суспільства й гласність позбавляли КПРС державних функцій, вона переходила в опозицію до перебудови, а потім перетворилася на її прямого ворога.

Криза партії створила умови для кризи ідеології, а відтак – системи й держави, збудованій на її основі. Загострила ситуацію поява альтернативних КПРС партій і формування опозиції. Був порушений чи не основний принцип функціонування тоталітарної держави.

Ініціатори перебудови не врахували також іще дві важливі обставини. Перша: зберегти цілковитий контроль над суспільством, яке підлягає реформуванню, втримати реформи в заданому руслі можна лише в разі, якщо останні не надто запізнili. Запізнili реформи, які здійснюють в умовах, коли суспільство перебуває на межі кризи, зазвичай рано чи пізно або виходять з-під контролю, або переростають у революцію, або припиняються диктатурою. М. Горбачов по завершенні перебудови не раз повторював: "Гадаю, що з реформуванням Союзу ми значною мірою спізналися".

І друга обставина: тоталітарна система не піддається радикальному реформуванню, її можна або поновити, або зруйнувати. Так було в різні часи в Німеччині, Італії, Португалії, Іспанії. Історія повторилася у 80-х роках ХХ століття в країнах Східної Європи, які раніше входили до так званого соціалістичного співтовариства.

Цікаву думку щодо причин провалу перебудови висловив В. Чорновіл: "СРСР розвалився тому, що радянська система вичерпала сама себе й розвалилася під тягарем власних суперечностей... Як тільки система захиталася, в дію вступив ще один несподіваний для багатьох чинник, що остаточно розвалив європейську псевдо-комуністичну імперію. Його ім'я – націоналізм".

Загострення соціально-економічної ситуації в Україні. Зміни в суспільному житті

Наростання кризових явищ в економічному житті СРСР в середині 80-тих рр. призвело до необхідності зміни політичного курсу. М. Горбачов, партійний лідер молодшої генерації, оточив себе групою відомих економістів, спеціалістів. Було проголошено курс на проведення політичних і економічних реформ.

У ході проведення економічних реформ можна виділити три етапи.

Реформа А. Аганбегяна (квітень 1985 р.), суттю якої було соціально-економічне прискорення розвитку країни на основі широкого впровадження досягнень НТП, створення нового господарського механізму. Але невдовзі стало зрозумілим, що реформування економіки вимагає якісних структурних змін в радянській економічній моделі.

Реформа М. Рижкова - Л. Абалкіна (1987–1989 рр.), суттю якої була формула "самостійність", "самофінансування", "самоокупність". В основі реформи лежало дві складові:

- а) розширення самостійності трудових колективів (було прийнято закон "Про державне підприємство та об'єднання");
- б) розширення сфери дії приватної ініціативи (за законами "Про кооперацію", "Про індивідуальну трудову діяльність" та ін.).

Концепція переходу до регульованої ринкової економіки (1990–1991 рр.), суттю якої було запровадження під контролем держави ринкових механізмів. Гострі дискусії велися про темпи та методи переходу до ринкових відносин (**Явлінський, Шаталін**).

Спроба економічних реформ не мала позитивного результату. Наслідком цього стало подальше падіння виробництва, продуктивності праці, зубожіння найширших верств населення, утвердження в держсекторі бартерної економіки, а в новому підприємницькому секторі – "економіки казино", коли головним стало не виробництво, а продаж товарів в найкоротші терміни за максимальними цінами з метою отримання максимуму прибутку.

Спроба економічної реформи в СРСР хоч і була кроком у напрямку до ринку, але дії керівництва країни були не до кінця продумані й послідовні. Стара система піддалася серйозному ударові, а нова так і не була створена. Власником підприємств, що одержали певну економічну самостійність, залишалася держава, а це призводило до того, що директори приймалися збагачуватися самі, не особливо піклуючись про розвиток і модернізацію виробництва.

Порушення колишніх планово-адміністративних важелів спричинило подальше збільшення кризи, що рано або пізно однаково б відбулася, але,

імовірно, розвивалася б не настільки стрімко. Підвищення зарплатні на тлі зниження виробництва призвело до інфляції, дефіцитною стала вся продукція легкої промисловості й продукти харчування. Горбачов з улюбленця перетворився в одіозного лідера, винуватця розвалу, що охопив все народне господарство. У країні ріс страйковий рух, робітники були незадоволені погіршенням постачання, почався їхній відтік у незалежні профспілки.

Влітку 1989 р. у розхитуванні основ радянського тоталітарного ладу взяли участь представники робітничого класу, незадоволені своїм соціально-економічним становищем. Сигналом до масових виступів послужив страйк шахтарів Кузбасу. В Україні першими застрайкували гірники шахти "Ясиноватская-Глибокая" (15 липня 1989 р.) у Макіївці; потім епіцентр подій перемістився в Донецьк. У страйку взяли участь 182 шахти. Робітники вимагали надання економічної самостійності шахтам, підвищення заробітної плати, вирішення житлово-побутових проблем у робочих селищах. Страйк припинився тільки 30 липня, коли наляканий уряд пообіцяв задовольнити майже всі вимоги шахтарів.

Значним етапом було прийняття у серпні 1990 р. закону про економічну самостійність України. Закон проголосив такі основні її принципи: власність народу республіки на її національне багатство і національний дохід; різноманітність і рівноправність різних форм власності та їх державний захист; повна господарська самостійність і свобода підприємництва.

На час, коли Україна приступила до становлення своєї державності, особливо помітно тривав спад виробництва в усіх галузях господарства. Відбувалося зниження продуктивності суспільної праці та національного доходу, падіння обсягів промислової продукції.

З метою подолання цих негативних явищ вживалися неординарні заходи. У червні 1991 р. Верховна Рада України ліквідувала контроль над економікою України з боку центральних відомств. Загальносоюзна власність на території України була перетворена у республіканську. Створювалася власна грошово-фінансова система, податкова і митна служби.

Було здійснено ряд прогресивних перетворень в аграрному секторі економіки. У листопаді 1991 р. Держагропром реорганізували у Міністерство сільського господарства. Виникли нові форми сільськогосподарських об'єднань: агрофірми, агрокомбінати. З'явилися виробничий підряд, оренда землі, дачно-городні кооперативи.

Боротьба національно-демократичних сил за здобуття незалежності України

У 1987-1989 р. у СРСР з'явилися тисячі неформальних організацій, що поєднувалися на основі спільних інтерес їхніх членів (таким об'єднуючим початком могли бути рок-музика, бардівська пісня, екологія, культурологія, історія, національна ідея, спорт, колекціонування). Поступово частина з них політизувалась. В Україні найбільш помітними серед них були Український культурологічний клуб, "Товариство Лева", українознавчий клуб "Спадщина", студентське об'єднання "Громада". У літку 1987 р. утворилася Українська Хельсинська Спілка.

В 1988 р. діячі УХС обнародували свою "Декларацію принципів", що свідчила про їх трансформації із правозахисної в політичну організацію. УХС заявила про необхідність побудови незалежної української держави. При її участі в червні-

липні 1988 р. у Львові пройшли несанкціоновані мітинги, а в березні 1989 р. відбулася перша політична демонстрація, що проходила під синьо-жовтими прапорами. Все частіше звучав національний гімн "Ще не вмерла Україна...". У квітні 1989 р. з'їзд УХС ухвалив рішення щодо саморозпуску й створенні першої в УРСР альтернативної партії – Української республіканської партії (УРП), головою якої був обраний відомий дисидент Л. Лук'яненко.

У жовтні у Львові була створена Українська національна партія (УНП) на чолі з колишнім політв'язнем Г. Приходько. У лютому 1989 р. виникло "Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка" (ТУМ, надалі "Просвіта") – перша масова організація в республіці, прямо не контролювана компартією. Її лідерами стали провідні українські письменники й журналісти з покоління "шестидесятників". Потім виникли суспільство "Меморіал", екологічне об'єднання "Зелений світ", Народний Рух України за перебудову, проект програми якого надрукувала газета Союзу письменників УРСР "Літературна Україна".

Установчий з'їзд Руху пройшов у Києві 8–10 вересня 1989 р. У своїй програмі Рух відстоював суверенітет України, відродження мови й культури, торкався екологічних проблем, висловлювався в підтримку демократизації політичної й соціально-економічної сфер життя.

Висновок. "Перебудова" та побудова, за висловом Горбачова "гуманного демократичного соціалізму", який би поєднував ринкові механізми з централізованою плановою командно-адміністративною економікою, політичний плюралізм з монополією на владу КПРС, суверенітет союзних республік зі збереженням СРСР, потерпіла поразку саме внаслідок утопічності цих планів і невідповідності новим політичним реаліям.